

Kelemen Kristóf: *A parádsasvári kreatív ipari örökség szellemi kultúrája*

Témavezető: Dr. Simándi Szilvia, főiskolai docens

Bevezetés

Parádsasváron Magyarország egy olyan, háromszáz éves múltját őrző, összetartó, zárt, az újdonságokra mégis nyitott közössége maradt fenn, amely példaértékű hazánkban. Mi tette lehetővé, hogy eme apró manufaktúrából olyan gyár fejlődjön, amelynek termékeit számos országban elismerik?

A parádsasvári üvegyártás története szorosan összekapcsolódik a debrői uradalommal, különösen Paráddal, Parád-óhutával, Bodonnyal és az itt átmenetileg létesült hutás települések életével. A Mátra északi és keleti oldalán a lejtők kedvezőtlen fekvése miatt nem alakulhatott ki szőlőművelés, amely a Mátra déli oldalán jellemző volt. A keskeny, mélyen elnyúló völgyek miatt a kultúrnövények termesztése jelentéktelen maradt. Mint más hegyvidéki falvaknál, a mezőgazdasági termelésben az állattartás és a faipar volt mérvadó. A terület viszont a faanyag mellett gazdag volt kvarchomokban és vízi energiában, amely elősegítette, hogy a Mátra eme vidékén meghonosodjon az üvegipar (Csiffáry, 1998). A terület két fontos bortermelő terület találkozásánál fekszik: a Mátrai és az Egri borvidék szomszédágában, melyek folytonos üvegigénye biztosították a huták intenzív jelenlétét a régióban. Az üvegcsűrők hosszú ideig nem maradtak meg egy helyen, mivel a huták hamar kimerítették környezetük faállományát, így folyton változtatniuk kellett helyüket a nyersanyag irányába. Bár az üveghuta csupán a 18. században került végleges helyére a településen, ennek ellenére jogfolytonosságról beszélhetünk, mivel az üveggel foglalkozó mesterembereket mindig alkalmazták az új telephelyeken. A Parádsasvári üvegyártás történetéről Takács Béla alapos, és részletes levéltárkutatásokat végzett az 1960-as és 1970-es években, melyeket Csiffáry Gergely folytatott a későbbiekben.

A 16. században már több üveghuta is működött a Mátra környékén (Csiffáry, 2011). Az elkövetkezendő évszázadokban számos műhely alakult a debrői uradalomban, de ezek rövid ideig álltak fent a folytonos helyváltoztatás miatt. Az első korszerű manufaktúrát Parád-óhután hozták létre 1708-ban, II. Rákóczi Ferenc fejedelem szorgalmazására (Takács, 1966). A Rákóczi szabadságharc leverése után a debrői uradalom többször is gazdát cserélt, így került az Aspremont, Grassalkovich és az Orczy családok birtokába, akik folyamatosan fejlesztették és bővítették az itteni üzemet. A 1767-ben került végleges helyére, Újhutára, avagy későbbi nevén Parádsasvárra. Parád-óhuta lakossága viszont nem vándorolt el az üzemmel. Csupán dolgozni jártak az új

telephelyre, családjaikkal együtt megmaradtak régi faluközösségükben, napi 6-7 kilométert ingázva (Takács, 1970).

1803-ban felállította az első köszörülő műhelyt (Takács, 1966). Ez a parádsasvári üvegcsiszolás kezdete. Az új eljárás következtében nemcsak az üvegek minősége javult, és a piaci kereslet is megnőtt termékei iránt, hanem elősegítette, hogy a kristálymegformálás révén iparművészeti termékeket is elő tudjon állítani. 1804-től az itt található kénes vizet, a csevicét rendszeresen palackozták, és értékesítették a környező piacokon (Csiffáry, 2000).

1840-ben a Károlyi család vette bérbe a birtokot. A birtokain számos korszerű újítást vezetett be, így a parádsasvári üvegmanufaktúrában, melynek eredményeként az 1846-ban rendezett iparmű-kiállításon „nagy ezüst érdempénzt” nyertek az üzem termékei. Fényes Elek 1847-es adataiból tudjuk, hogy ekkor már évente jelentős mennyiségű parádi gyógyvizet, azaz csevicét palackoztak és szállítottak üvegekben az ország minden tájára. Az itt előállított orvosi és vegyészeti célokra használt üvegek a környék specialitásai voltak (Csiffáry, 2006).

A szakadatlan bővítések következtében 1867-re mintegy 3,6 millió csevicés palackot állítottak elő. A nagyszabású iparfejlesztés és létszámbővítés egyik kiváltó oka az volt, hogy a csevics országos ismertségre tett szert, amely megalapozta Parádsasvár egyre növekvő hírnevét (Csiffáry, 1998). Az 1876-ban Szegeden és 1879-ben Székesfehérvárott rendezett iparmű-kiállítás, valamint az 1885-ös országos kiállítás bebizonyította, hogy a parádsasvári üvegyár mind mennyiségben, mind minőségben fel tudja venni a versenyt a cseh és osztrák üvegipar hegemoniájával szemben. Az 1885-ös kiállítás azért is jelentős, mert a „műipari szempont alá eső fűvott, köszörült és csiszolt üvegei” kitüntetést kaptak (Takács, 1970).

1890-ben Károlyi Mihály vette át a birtokot. A gyár mindamelllett, hogy a tömeggyártásban is sikereket ért el, nem hanyagolta el a minőségi, művészien megmunkált termékeinek előállítását sem. A közönséges üvegek mellett jelentős mennyiségű gyógyszerészeti segédárut és iparművészeti üveget állított elő, amelyek a millenniumi kiállításon debütáltak. A műtárgyak és díszedények, melyek őrizték a magyar üvegművészet kézjegyeit, elnyerték mind a bírálóbizottság, mind a vásárlóközönség tetszését.

Az első világháború, valamint a rákövetkező nehéz gazdasági és politikai válságok kihatottak az üvegyár termelékenységére is, így a gyár termelése 1923-ig szünetelt. Kuhinka István üvegyáros szorgalmazására viszont a gyár rövid időn belül a hazai üvegipar éllovasa lett. A két világháború között az ország öblösüvegeinek 15%-át Parádsasváron gyártották, jelentős részüket a hazai gyógyszeripar használta fel. Külön kiemelendő, hogy az ország gyógyszeres üvegeinek 90%-a itt készült. Ugyanakkor az 1920-as 1930-as években az üvegek mintegy fele kristályüveg volt, melyeket színes és szintelen formá-

ban állították elő. A gyár jelentős exportot is bonyolított, a fő prioritások Észak-Amerika és Olaszország voltak (*Takács, 1966*).

Az 1948-as államosítást követően a gyárat felső utasításra bezárták, de 1951-ben határozat született a gyár újraindítására, melyhez 1954-ben kezdtek hozzá. A mennyiségi tömegtermelés helyett a nagyobb szaktudást igénylő, kézzel készített minőségi termékek gyártására állt rá. 1954-től a termékek 40%-át külföldön értékesítették, főként az Amerikai Egyesült Államokban, Kanadában, Nyugat-Európában, Japánban. A parádsasvári üveg azon kevés termékek közé tartozott, amit tudtak értékesíteni a vasfüggönyön kívül, és cserébe USA-dollárt kaptak. Az üvegpoharak olyan világhírű amerikai sorozatban voltak kellékek, mint a Colombo vagy a Dallas. A szakmunkásokat annyira nagy becsben tartották állami szinten is, hogy a sorkatonai szolgálatot jelentősen lerövidítették a számukra, ha elismert mesterek voltak. 1961-ben a sikeres ólomkristály-kísérletek következtében a gyár teljes mértékben átállt az üvegdísz tárgyak gyártására. A rendszerváltást követően az üvegyár továbbra is fennmaradt, sőt, jelentős számú idegen vendégmunkást is alkalmazott.

2005-ben viszont az üvegyár végleg bezárta kapuit, az értékes szaktudással rendelkező, több száz éve itt élő üvegműves dinasztiaik leszármazottai hagyták el a települést. Félő, hogy ezúttal az üzem, amelynek termékei világhírnévre tettek szert, már nem tud megújulni. Menthetetlenül elvész az a szellemi örökség, mely összefogta a települést, és olyan iparművészeti termékeket állított elő, melyek egykoron a nemzet kultúrájának szerves részét alkották, és egy polcon árulták a Zsolnay vagy Herendi porcelánokkal.

A település ennek ellenére feltalálta magát. A táj természeti szépségét kihasználva a helyiek több panziót, vendégházakat, vendégházakat működtetnek a településen. Mindemellert létrejött néhány olyan üvegfüző és kristálycsiszoló manufaktúra, amely továbbviszi a helyi hagyományokat. Sajnos a településen ennek ellenére magas a munkanélküliség, és évről évre nő az elvándorlók aránya, így a település elnéptelenedhet.

Parádsasvár gazdasági és demográfiai változásai a gyárbezárás után

Milyen gazdasági és demográfiai következményekkel járt Parádsasváron az üvegyár bezárása? Megtarthatja-e az aktív lakosságot Parádsasváron a fejlett turizmus? Fenn tartható a turizmus által az üvegművesség kultúrája? A 2005-ös gyárbezárás óta Parádsasvár jelentős gazdasági és demográfiai változásokon ment keresztül. Az üvegyár megszűnésével a termelő ipar teljesen megszűnt a településen, ellenben a tájturizmus dinamikusabban fejlődött. Ez annak volt köszönhető, hogy a munkájukat elveszített lakosok egy része a környezetük épített és természeti örökségét kihasználva a turizmusban keresett

megélhetési lehetőséget. A vendégéjszakák száma viszont ennek ellenére csökkent, ugyanis az üvegyár túravezetéseket is tartott az üzemekben, és ezen attrakció megszűnésével a turistákat már nem tudták huzamosabb ideig lekötni a vendéglátók. A Központi Statisztikai Hivatal adatainak lekérésével nyomon tudtam követni a településen bekövetkezett változásokat.

2005 után rögtön jelentős leépülés következett be a termelő ágazatban, amely a lakosság túlnyomó részének biztosított megélhetést. A Parádsasvári Üvegyár fokozatos leépülése és végül megszűnése csupán a válság első fázisa volt a településen. Az üvegyár megrendeléseire épülő kisebb beszállító és termelő egységek, amelyek a gyár megrendeléseiből éltek, rögtön bezárták a kapuikat, mivel a kieső bevételt nem tudták pótolni. Míg 2004-ben mintegy 85 regisztrált vállalkozás volt bejelentve Parádsasváron, addig 2008-ra már csak 42. 2005 óta létrejött ugyan 2 manufaktúra, de ezek csupán 5 ember megélhetését biztosították a településen, és csak a helyi turisták rendeléseiből tudtak megélni, így ezek meglete sem hozott érdemi változást. A helyi vállalkozók az üvegyár megszűnésével nem tudtak alkalmazkodni a megváltozott piaci helyzethez, így bezárták kapuikat, és tovább növekedett a munkanélküliség a faluban.

2005-ben 75 regisztrált munkanélküli volt, míg 2004-ben csupán 19 fő volt nyilvántartva. A további években viszont, így 2006-ban és 2007-ben tovább csökkent az álláskeresők száma, végül 2011-re és 2012-re 30 fő alá esett a munkanélküliség. Ez annak volt köszönhető, hogy a településen jelentős elvándorlás követte a gyár bezárását. A településen az elvándorlás 2006 és 2008 között jelentkezett igazán. A munkaképes lakosság megpróbált ugyan érvényesülni, de nem volt képes biztos megélhetést találni a környéken, így az elvándorlás később jelentkezett. Ez főként az aktív korúakat érintette és érinti mind a mai napig. A 20 és 30 év közötti, aktívan itt élők száma a legkevesebb: mintegy 4 fő maradt meg a településen.

A gyár bezárásával a szolgáltatóipar is válságba került. Az itt dolgozó fizetőképes keresőkre támaszkodva az évek folyamán külön szolgáltatások épültek ki, amelyek számos kiskereskedőnek nyújtottak megélhetést, hiszen nem csupán parádsasváriak, de a környék lakossága is ide járt dolgozni. Kocsmák, szórakozóhelyek boltok működtek itt, melyek főként az üvegyári dolgozókból tudtak megélni. A fix fizetőképes keresettel rendelkező polgárok elvándorlásával viszont a szolgáltatóiparban, ezen belül is a kiskereskedelmi boltokban csökkent a forgalom. A vendéglátóipari üzletek közül az volt a versenyképesebb, amely szálláshelyet is biztosított vendégei számára, így kisebb mértékben volt kiszolgáltatva a gyári dolgozók eltűnésének. Miután 2005-ben a piacuk jelentősen lecsökkent, és a fogyasztók jelentős része 2006 és 2008 között elvándorolt, erős verseny alakult ki a kiskereskedők között, így 2010-re csupán a mintegy felük maradt meg. 2006-ban még 11 kiskereskedelmi bolt, és vendéglátóipari egység volt a településen, 2010-re viszont a

számuk lecsökkent 5-re. Ma helyi szinten a turizmus ugyan fontos megélhetési forrást jelent, ellenben ez nem biztosít mindenki számára lehetőséget. Az itt található panziók és vendéglátóhelyek családi vállalkozások, a turistaszézonokban képesek csak működni, és családtagokat alkalmaznak. További fontos tény, hogy emellett a turistaszézonon kívül mellékállásokat vállalnak, így ők sem képesek csupán a tájturizmusból fenntartani magukat. Az itt található kastélyhotel sem tudja innen biztosítani szakképzett munkaerőjét, így kénytelen a környező településekről a szakirányú munkaerőt biztosítani. Az itt lakó népesség jelentős része tehát kénytelen elvándorolni a kisteleplésről.

Parádsasvár 1994-ben még 604 lelket számlált, 2012-ben pedig a lélekszám nem érte el a 400 főt. Az előbb említett nehéz gazdasági körülmények következtében, ha a lakosság ilyen mértékben csökken, a település néhány évtizeden belül nem rendelkezik majd aktív lakossággal. Az itt élő lakosság előregszik, az aktív korú népesség pedig munkalehetőség hiányában kénytelen elvándorolni a településről. Esetünkben a parádsasvári fiatal generáció teljesen eltűnik a településről. Az a 25 és 35 év közötti korosztály, amely családot szeretne alapítani, kis létszámban van jelen a településen, így a természetes szaporulat rendkívül alacsony lesz.

Az aktív lakosság eltűnésével bekövetkezik a parádsasvári üveggyártás 300 éves helyi tradíciójának végérvényes eltűnése. A generációk óta üveggyártásból élő családok így teljesen kihalnak, elvándorolnak Parádsasvárról, helyi lakosság hiányában megszűnik a kontinuitás. Azok a fiatalok, akik folytatni tudnák őseik mesterségét, végleg elhagyják szülőföldjüket. Ha a további népességcsökkenés így folytatódik, 15-20 éven belül nem lesz aktív lakosság a településen.

Véleményem szerint az előbb felvázolt, csupán a táj szépségére alapozott vendéglátásra és természetjárásra építkező turizmus nem jelent kilábalást a gazdasági nehézségekből, mivel nem tudja eltartani a helyi lakosságot. Mindenképpen a több lábbon állást kell megvalósítani úgy, hogy a helyi értékek előtérbe kerüljenek. A településen létre kell hozni egy olyan turistalátványosságot a helyi üveg történelmére támaszkodva, amely több napra leköti a látogatókat. Továbbá biztosítani kell a helyi munkások szaktudásának megőrzésére és fejlesztésére olyan lehetőséget, amely megélhetést és a kultúra fennmaradását biztosítani tudja. Parádsasváron ugyanis az üveg és a gyár nem csupán megélhetést biztosított, de létrehozott egy ipari kultúrát, ami összetartotta a település közösségét.

Parádsasvár szellemi öröksége

Az eddigiekben szó esett arról, hogy Parádsasváron demográfiai és gazdasági hanyatlás kezdődött meg az üveggyár 2005-ös bezárása óta. Mindemellett a gyár és az üveg az itt létrejött szellemi kultúra szerves részei is egyben. Hiá-

nyuk nem csupán gazdaságilag viseli meg a közösséget, hanem kulturálisan és morálisan is leépíti. Mielőtt megválaszolnánk, hogy a helyi kultúra eltűnése mit vált ki az emberekből, tisztáznunk kell, hogy ez az ipari táj az épített és tárgyi örökség mellett rendelkezik vagy rendelkezett-e olyan szellemi kulturális örökségekkel, amelyek összetartották a helyi közösséget. Az üveg csupán az anyagi kultúrában, vagy a szellemi kultúrában is jelen van? A kérdés tisztázásához meg kell határoznunk a szellemi kultúrát. Az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség hivatalos honlapjának definíciója szerint:

„A szellemi kulturális örökség”: olyan szokás, ábrázolás, kifejezési forma, tudás, készség – valamint az ezekkel összefüggő eszköz, tárgy készítmény és kulturális színhely-, amelyet közösségek, csoportok, esetenként egyének kulturális örökségük részeként elismernek. Ez a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó szellemi kulturális örökség - amelyet a közösségek, csoportok a környezetükre, a természettel való kapcsolatukra és a történelmükre adott válaszként állandóan újratemetnek – az identitás és a folytonosság kreativitás tiszteletét.”

(*Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon honlapja*, 2013)

Összefoghatják-e a közös ipari múlt és a közös hagyományok az embereket úgy, mint egy népi etnikumot ma Magyarországon? Fontos-e az iparművesek tevékenysége a Parádsasváriak számára? Kihat-e az üveg a helyi közösség egészére? Sajnos a *Magyar Szellemi Kulturális Örökség* listáján szereplő elemek egyike sem tartalmaz az ipari kultúrához köthető szellemi értéket, ami azt feltételezi, hogy egy ipari táj nem rendelkezik szellemi hagyományokkal. Ezt a kételyt el kell oszlatnom az olvasóban. Az ipari táj esetében a legfőbb összetartó erőt nem a közös származás, és nem a közös vallás jelentette és jelenti mind a mai napig, hanem a gyár és annak kulturális hagyatéka. Borsodnádason, Ózdon, Miskolcon vagy Parádsasváron élve felfigyeltem a gyár közösségépítő, összetartó erejére, melynek hagyatéka tovább élt az idősokban, és tovább hagyományozódott a fiatalabb generációk körében, akik már a gyár felszámolása után váltak nagykorúvá. Egy közösség életében, mint az itt felsorolt településeken, a gyár a jólét, a gazdagság, a biztonság és a közösség szimbólumaivá vált.

Az ipari kultúra fő központjai mindenféleképpen a gyár intézményes keretein belül keresendőek. A parádsasvári közösség kialakulásának kezdetei visszanyúlnak a manufaktúra megalapításáig, összetartó erőt képez a közös múlt, a közös munkavégzés, a kollegialitás. A közösség, a kultúra már a Rákócziaktól kezdve intézményes kereteken belül fejlődött. Mére Ferenc így definiálja az intézményes közösséget:

„Intézményes kereten – ahogy a szociálpszichológiában mondják: formális alakzaton – azokat a viszonylatrendszereket értjük a hozzájuk fűződő szokásokkal, szabályokkal rítusokkal együtt, amelyek szervezeten törvényes jogi implikációval illeszkednek be a termelésen nyugvó társadalmi rendszerbe. Az intézmények egységes hálózatot al-

kotnak, átfedésekkel és bonyolult kereszteződésekkel. Ez a hálózat át- meg átszövi életünket, és váza a társadalomnak mint az emberi tevékenység szervezetének.”

(Mére, 1971)

Kétségtelenül a kultúra egy olyan szellemi tevékenység eredménye, amely kihat egy adott közösség életére. Parádsasvár esetében a közösséghez való ragaszkodás, a kultúrához való kötődés a gyárhoz való ragaszkodással, az üveghez való kötődéssel párosul. Hogyan lehet mégis „mérni” kultúra jelenlétét a településen? Geert Hofstede szerint:

„a kultúra a gondolkodás kollektív programozása, amely megkülönbözteti egy csoport vagy egy kategória tagjait másoktól... a környezet változásaira adott emberi válaszokat befolyásoló közös jellemzők összessége. Kultúra mindaz, amit az emberek tesznek, gondolnak, és amivel rendelkeznek, mint a társadalom tagjai.”

(Hofstede, 1952)

Hofstede a kultúrának négy rétegét különbözteti meg: szimbólumokat, hősöket, rítusokat és értékeket, melyek összetartanak egy közösséget. Ezeket egymásra boruló hagymalevelekként szemlélteti. Parádsasváron ezek az egyedi közösségi értékek megtalálhatóak, de ezek teljesen eltérőek a környező települések értékeihez képest:

Szimbólumok

A szimbólum egy általánosságban vett jel, amihez egy jelentés tartozik. A közösségben a település címere mellett jelen van a gyár címere is, amelyet nem kívánt eltávolítani a közösség a gyár romjairól. Emellett Parádsasvár rendelkezik egy olyan szimbólummal, amit minden lakos megismer és sajátjának vall: a forgócsillagos parádsasvári mintát. Eme minta a helyi üveggyártás egy „aláírása,” amely felismerhetővé teszi a terméket. Mivel ez az egyetlen helyi szabadalom, így más gyáregység vagy közösség nem használhatja ezt a formát.

Hősök

Hofstede azon élő, meghalt vagy éppen kitalált személyeket érti ez alatt, akik a közösség számára nagyot alkottak, cselekedeteik példaértékűek, a közösség tagjai felnéznek rájuk. Parádsasvár számos olyan személyt tart vagy érez a magáénak, akikre büszke. Az egykori gyárigazgatók tisztelete mellett fontos szerepet kapnak az uradalom egykori neves birtokosai is. Az első között található II. Rákóczi Ferenc és Károlyi Mihály, akikről szobrot is emeltetett a közösség.

A településen számos helyi lakos ismeri a gyár kialakulásának történetét. Gyakorta hivatkoznak Takács Béla és Csiffáry Gergely kutatásaira, ami azt

bizonyítja, hogy számukra fontos kutatást végeztek, munkájuk érték a közösségben. A helyi újságokban mindig bemutatkoznak helyi kézműves mesterek, ami azt bizonyítja, hogy jelenlétük fontos a közösség számára.

Rítusok

Eme cselekvések ugyan technikailag fölöslegesek valamilyen cél elérése érdekében, viszont a közösség számára értéket képviselnek, összetartják azt. A Károlyiak megjelenése óta a gyár számos népjóléti intézkedést vezetett be dolgozói számára. A lakásépítések mellett a gyár igyekezett a dolgozók művelődését is biztosítani. Lakóházakat épített a letelepedő munkások számára, sportszakosztályokat működtetett, kulturális előadásokat tartott a számukra. Mindezen intézkedések elősegítették a közösség fejlődését, különböző szokások és rítusok fejlődtek ki. Egy helyi lakos így emlékezik vissza gyermekkorára:

„Volt ugye színjátszás. Amikor a kastély romba volt, és egyéb, akkor az üvegyári dolgozók így mentek és ott kialakítottak egy ilyen színpadi részt... Ugye mikor a kultúrház megépült azt még a gyáros építette régen. Én a megyében ezer százalékosra sehol nem tudok olyat, ahol annyi szakosztály volt, mint nálunk. Olyan nem volt. És ezt mind finanszírozta az üvegyár.”

(73 éves férfi, 2014)

Értékek

Az érték Hofstede kulturális rétegének legbelsőbb magja. A közös értékek tartják egyben leginkább a közösséget, így részletesen le kell írunk jelenlétét és egyben hiányát is a közösségben. Az érték fogalma a Magyar Értelmező Kéziszótár szerint: valaminek az a tulajdonsága, amely a társadalom és az egyén számára való fontosságot fejezi ki. Az értékelés: valakinek vagy valaminek a megítélése (*Magyar Értelmező Kéziszótár*, 2003). Heller Ágnes szerint:

„Az érték fogalma olyan absztrakció, ami akkor jelenik meg, amikor kialakul a minőség fogalma, amely megkülönbözteti a kívánatos a nem kívánatostól, az előnyöst az előnytelenről, a követendőt a végzetestől, az értékelés olyan folyamatok közös nevezője, amelyek mindegyikét jellemzi a jó és a rossz közötti választás. A jó és a rossz ennél fogva primer kategóriának tekinthető az értékjelenségek világában.”

(Heller, 1970)

Parádsasváron más paraszti közösségekkel ellentétben nem a származás vagy a földbirtok nagysága hozta el egy üvegműves számára az elismerést, hanem a manufaktúrában, majd a gyárban betöltött szerepe és szakmai tudása volt mérvadó:

„A közösségre vonatkozó hétköznapi beszéd kimondatlan előfeltétele, hogy a közösség értékes valami, jó és hasznos tünete a társas életnek, melyre az emberek törekednek, hiánya esetén szenvednek. (...) A közösségi cselekvés, a szolidaritás, a közösséggért való élet, a közösséghez való tartozás, a közösségi művelődés – és szaporíthatnánk még a példát, egytől-egyig kívánatos dolgokként, eszményi állapotként tűnnek számukra.”

(Csepeli, 1981)

Mint már említettem, a település legnagyobb értéke az üveg, amely kihat az élet minden területére, a közösség összetartó ereje volt. A gyár kultusza, amely kihat a kultúrára, mélyen áthatja a közösséget, és annak egészét meghatározza. A gyár mint a megélhetés, a dicső múlt és a biztos jövő szimbóluma egyik napról a másikra tűnt el a településről, melynek következtében a helyi kultúra, helyi identitástudat összeroppant. A közös értékek, örökségek, amelyek összetartották a helyi kultúrát, eltűnnek; nem élnek túl a gyár bezárását külső beavatkozás nélkül.

Kulturális értékek elvesztésével járó érzelmi válság

A hagyományos iparágak megszűnése, mint már említettem, nem egyedüli példa a világban, így Magyarországon sem. Kihat a tradicionális ipari társadalmak egészére:

„A hagyományos nagyipar/nehézipar felszámolódása, a fizikai munka átértékelődése részleges intellektualizálódása, a kereskedelem, a szolgáltató ágazatok, a kommunikáció és az információ technológia előtérbe kerülése radikálisan átalakította a foglalkoztatási viszonyokat, valamint a társadalmi struktúrát is az ezredfordulón. Ebből következett az is, hogy a hagyományos értelemben vett munkásság egyre inkább múlttá, a történelem részévé vált.”

(Valuch, 2012)

Jól megfigyelhető a jelenség szülőföldemen, Borsodnádason is, amelyről átfogó tanulmányt írt Dr. Murányi István szociológus a *Korall Társadalomtörténeti Folyóiratban*, 2012-ben „*A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason*” címmel.

„További sajátosság, hogy a lokális identitás alapját jelentő Borsodnádasd reprezentációja szervesen kötődik a munkások csoportjával azonosuló munkás identitásához, mivel a munka reprezentációjának központi magjában szerepel az önbesorolás és a származás asszociáció. Ennen alapján joggal mondhatjuk, hogy a munka hangsúlyos eleme a Borsodnádasdiak ön-identifikációjának. A munkás identitás mellett a munka reprezentációját leginkább a kétkezi-fizikai jelleg, a becsület-megbecsülés és a biztonság jellemzi, míg a gyár elsősorban az elmúlás az emlékek, a fájdalom és a megélhetés kategóriákkal van jelen a Borsodnádasdiak gondolatában.”

(Murányi, 2012)

Parádsasvár esetében a gyár bezárása szintén morális sokként érte a lakosokat, amelyet kilenc év távlatában sem tudtak kiheverni. A közösség, az összetartás érzése megbomlott. A helyi munkások jelentős része nem tudott boldogulni a bezárás után. A parádsasvári üvegművesség annyira egyedi, annyira helyhez kötött volt, hogy sok munkás nem tudott érvényesülni a magyarországi üvegyárakban, így el kellett hagyniuk a települést, vagy kénytelenek voltak más iparágakban elhelyezkedni.

Az üvegyár bezárása nem csupán az itt dolgozókat érintette meg, de a helyi lakosokat is megviselte. Ziegmund Freud a *Gyász és melankólia* című tanulmánya szerint:

„A gyász rendszerint valamely szeretett személy, vagy a helyébe lépő absztrakció – haza, szabadság, eszmény stb. elvesztésére adott reakció.”

(Freud, 1917)

Ez a fajta gyász, az elvesztés érzete egyértelműen jelentkezik az ipari tájak munkásainak körében, amely kihat a közösségre is. A kultúra hanyatlása, a jövőbe vetett bizalom elvesztése morálisan gyengíti a közösséget. Mindemellett a település alapvető funkciókat sem tud ellátni. Roland L. Warren amerikai szociológus szerint, ha a közösség valóban létezik, akkor annak fizikai-lelki biztonságot, otthont kell nyújtani. Szerinte a közösségnek öt alapfunkciót kell teljesítenie: 1) szocializáció, 2) gazdasági boldogulás funkciója, 3) társadalmi részvétel, 4) társadalmi kontroll, 5) kölcsönös támogatás (Warren, 1957).

Parádsasvár a gyárbezárás miatt a Warren-funkciók közül kettőt nem tud ellátni: a szocializációt és a gazdasági boldogulást. A közösség elveszti közös értékeit, így megszűnik az összetartó erő. Gazdaságilag pedig nem tudja polgárainak jólétét biztosítani. Így gyár és az üvegekultúra által létrejött közösség nem tud fennmaradni az értékei elvesztése után.

Parádsasvár rehabilitációs stratégiája

Összegzésképpen elmondható, hogy a parádsasvári üvegekultúra egy háromszáz éves hagyomány, amely képes volt nemzetközi sikereket elérni 2005-ig. Szó esett Parádsasvár demográfiai hanyatlásáról, arról, hogy attrakció nélkül a tájturizmus nem tud munkahelyeket teremteni, ezért magas az elvándorlás. Ezért egy olyan ipari örökségvédelmi stratégiát kellett megalkotnom, amely munkahelyet teremt, megállítja az elvándorlást, megőrzi a táj természeti és kulturális értékeit, mialatt a turizmust és a helyi kézműipart is versenyképesé teszi.

A parádsasvári üveg egy olyan kulturális termék, amely nemzetközileg elismertette Magyarországot, és mind a mai napig versenyképes, de anyagi és

jogi támogatás nélkül nem juthat előbbre. A helyi üvegművesség háromszáz éves hagyományát fel kell karolni, ismertté kell tenni az országban ahhoz, hogy fejlessze a helyi turizmust és felvevőpiacot találjon a termékeikre, ezáltal ismét hungarikummá válhat. Ehhez két dolgot kell elérni: múzeumot és skanzenet kell kialakítani, a parádsasvári üvegművességet pedig szellemi örökséggé kell nyilvánítani.

Egy múzeum és a skanzen létrehozása számos pozitív hatást gyakorolhat a településre. Az elvándorlás és a munkanélküliség szemszögéből nézve, közvetlenül és közvetve is tud munkahelyeket teremteni. A múzeumi alkalmazottak megismertethetik az idelátogatókkal az üveg múltját, bemutathatják a helyi kreatív ipart, melynek folyamán feltehetően több terméket vásárolhatnak a helyi manufaktúrákban. Kiadványaik, kutatásaik által reklámot bonyolíthatnak le, amivel idecsábíthatják a turistákat. A múzeum turisztikai attrakciót biztosít a látogatók számára, így növekedhet az itt töltött vendégéjszakák száma és a vendégszám. Mindent összevetve az eladott üvegek árából és a turizmusból befolyt bevételekből a helyi manufaktúrák és panziók bővíteni tudják műhelyeiket és szobáik számát, melynek következményeképpen több helyi lakost tudnak alkalmazni, így csökken a munkanélküliség, és ez remélhetőleg meggátolja a fiatalok elvándorlását a településről.

A kulturális és morális válság szemszögéből nézve a múzeum nem csupán a helyi kulturális értékeket tudja konzerválni, a múltjukat pedig megismertetni, de vissza tudja adni az emberek jövőbe vetett bizalmát. A múzeum a közösségépítés központja lehet, programokat szervezhet a lakosságnak, amely erősíti az összetartozás érzését. Mindazonáltal olyan múzeumpedagógiai foglalkozásokat szervezhet, amelyek játszva tanítva kedveltethetik meg a helyi fiatalokkal őseik hagyatékát.

Parádsasvár lakossága nem haladja meg a négyszáz főt sem, és joggal megkérdőjelezhető, hogy egy ekkora település képes-e létrehozni vagy fenntartani egy múzeumot. Ellenben a lakosság a helyi önkormányzat segítségével egy jól felszerelt, több száz tárgyból álló kiállítótermet hozott létre alig pár hónap leforgása alatt. A helyi összetartozást mi sem szimbolizálhatja jobban, mint az a tény, hogy közös kultúrájuk fennmaradásáért a gyűjteménynek ajánlották fel családi ereklyéiket. A gyűjtemény számára a kiállító helyiséget, a korszerű lézerfüggönyökkel felszerelt tárlókat a Parádsasvári Önkormányzat teljes egészében önerőből finanszírozta, ahol audioguide-ok segítségével látogatható a gyűjtemény. A kiállítótermekben az elmúlt 40-50 év műtárgyai mellett a kortárs iparművészek munkái is helyet kaptak.

Közvetlenül a múzeum előtt található a gyár területe. Az önkormányzat megkezdte a terület rehabilitálását, sőt, újrahasznosításáról is konkrét elképzelések születtek. Holló Henrik polgármester úr előrelátásának köszönhetően egy olyan attrakciós hely kialakítására törekszik, amely az idelátogató, főként gyermekcsoportok lekötésére szolgál. A település önkormányzata erre tuda-

tosan készült: ha a kormány a recski munkatábort nemzeti emlékhellyé nyilvánítja, akkor több ezer turistára is számíthatnak évente. A recski munkatábor, a parádfürdői Kocsimúzeum és Kékestető közelségét kihasználva olyan fejlesztéseket kívánnak lebonyolítani, amely a gyermekek oktatását és szórakoztatását szolgálják.

A gyár területén a közeljövőben egy olyan múzeumpedagógiai attrakciót lehet létrehozni, amely játszva tanítva bemutatja és megszeretteti az üveget, nemcsak az idelátogatókkal, hanem a környékbeli gyermekekkel is. Így nemcsak megismerhetik a történelmüket, de esetlegesen lehetőséget nyit a számukra, hogy megtanulhassák és folytathassák őseik kultúráját.

Parádsasvár üvegtermékei ugyan elvesztették nemzetközi és hazai ismertségüket, a gyár megszűnt; de a közösség összetartó ereje, a helyi szellemi örökség túlélte azt. Az üveg készítésének módját továbbra is őrzik a helyi manufaktúrák, melyek kihatnak a kollektíva egészére. A hagyomány szakképzés hiányában nem tud tovább öröklődni. Javasolom tehát, hogy a parádsasvári üvegművességet mihamarabb jelölni kell az UNESCO nemzeti kulturális jegyzékére, mint veszélyeztetett hagyományt.

Az előbbieken már említettem, az üveggyártás fő nehézsége, hogy a helyi turizmus igényeinek kielégítésére korlátozódik. A szellemi kulturális örökségek listájára való felkerülés teret nyithat a hazai piacok meghódítására. A szellemi örökség rendezvényein való részvétellel nagyobb ismertséget szerezhethet, így a manufaktúrák termékei esélyt kaphatnak arra, hogy nagyobb kiállításokon, termékbemutatókon tudjanak részt venni mint nemzeti szellemi örökség. A Nemzeti Örökség cím használatával könnyedebben meg tudja célozni a belföldi piacokat, amely esetlegesen elősegítheti a helyi manufaktúrák üzemekké vagy akár gyárrá fejlődését, a helyi munkaerőnek munkalehetőséget biztosítva.

A termék „kulturális marketingje” nem csupán az üveggyártáson segíthet: serkentően hatna a helyi turizmusra is. Mint kivételes kulturális és nemzeti attrakció több turistát hozhat a Mátra északi lábához, így az itt kialakult vendéglátó infrastruktúra is közvetve részesülhet az üvegkristály gazdasági sikereiből, a közösségre gyakorolt pozitív-morális hatásról nem is beszélve, amely így a nemzet elismerését is birtokolhatja. Lehet-e a parádsasvári üvegművesség a szellemi kulturális örökség része? Dolgozatom azon kritériumrendszer körül összpontosul, amely a szellemi örökséggé nyilvánítás feltételeit tartalmazza. Úgy érzem, hogy Parádsasvár minden kritériumnak megfelel, és joga van arra, hogy a nemzet szellemi kultúrájának részét képezze.

Mindent összevetve a továbbiakban nem az a kérdés, hogy a Parádsasvár vagy Borsodnádasd rendelkeznek-e tradícióval vagy szellemi kultúrával; hogy az itt előállított iparművészeti szintű termékek sikeresek tudnak-e lenni a kreatív iparban, hanem az, hogy Magyarországon hány Parádsasvár vagy Borsodnádasd van? Hány ipari táj rendelkezik ilyen szellemi hagyattal?

Hány család megélhetését biztosíthatja az országban a kreatív iparra való átállás és turizmus kombinációja az egykori gyárnegyedek lepusztult területén? Ma Magyarországon a mostoha körülmények között tengődő iparvárosokban a munkanélküliség a legmagasabb, a demográfiai hanyatlás a legnagyobb, a mélyszegénység leginkább itt van jelen. Nem véletlen, hogy ma Magyarországon a két legélhetősebb város Ózd és Salgótarján. A magyar iparvárosok és környezetük újra a nemzetgazdaság élvonalában lehetnek, ha újra felfedezik szaktudásukban és kultúrájukban gyökerező értékeiket és lehetőségeiket. Parádsasvár ebben kitűnő példát mutathat a közeljövőben.

Szakirodalom

Balázs Dénes (1993): *Magyar utazók lexikona*. Budapest. 193-194.

Biczó Gábor (2010): *A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata: a nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete*.

URL: <http://www.irisro.org/gazdasagtan2013januar/G546BiczoGabor.pdf>

Csiffáry Gergely (1998): A mátrai üveghuták. In: Bán Péter, Csiffáry Gergely (szerk.): *Archívum 15. A Heves Megyei Levéltár Közleményei*. 55-121.

Csiffáry Gergely (2006): A Károlyiak szerepe a 19-20. századi Parád fejlődésében. In: Galambos Sándor, Kujbusné Mecsei Éva (szerk.): *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv. XVII.* Nyíregyháza. 499-508.

Csiffáry Gergely és Schwalm Edit (2000): *Parád*. (Száz Magyar Falu Könyvesháza). Budapest.

Erdős Péter (2000): *A kulturális örökség meghatározásának kísérletei Magyarországon*. URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00038/pdf/02.pdf>

Graham, B., Ashworth, G. J., Tunbridge, J. E. (2004): Az örökség a gazdaságfejlesztési stratégiában. In: Erdősi Péter, Sonkoly Gábor: *A kulturális örökség*. L' Harmattan Atelier, Budapest.

Hoffstede, G. (1997): *Cultures And Organizations. Software of the Mind McGraw hill USA*.

Kelemen Kristóf (2011): *A nehézipar Barkóságra gyakorolt hatása Ózd iparvidékén, különös tekintettel a Borsodnádasi Lemezgyár dolgozóira [szakdolgozat]*. Miskolc.

KSH (2014): *Éves településstatisztikai adatok 2012-es településszerkezetben. Magyarország települései. Parádsasvár*. KSH, Miskolc-Eger.

Magyar Értelmező Kéziszótár (2003). Akadémiai Kiadó, Budapest.

Maszahiro, Ogino (2004): Az aktualizálás logikája. Japán és a kulturális örökség. In: Erdősi Péter, Sonkoly Gábor (2004): *A kulturális örökség*. L'Harmann – Atelier, Budapest.

Mérei Ferenc (1997): Közösség rejtett hálózata. In: Tibori Tímea, T Kiss. Tamás: *Közösség, közösségi kommunikáció. I. kötet*. OKKER Oktatási Iroda, Budapest.

Murányi István (2012): A munkások lokális identitásának jellemzői Borsodnádason In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 13. évf. 49. sz. OOK-Press Kft., Budapest.

Németh Györgyi (2005): *Ipari Örökség és városkép*.

URL:

<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00059/pdf/regio200503nemethgyorgyi.pdf>

Nizhnij Tagil Charter for the Industrial Heritage (2004). URL: <http://ticcih.org/about/charter/>

Paládi-Kovács Attila (2007): Ipari táj. Gyárak, bányák, műhelyek népe a 19-20. században. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Parádsasváron készült audioriport-gyűjtemény (Kelemen Kristóf magánkutatásai)

Polyák Balázs (2011): A kultúra definíciós és mérési nehézségei. URL: <http://www.dotori.econ.unideb.hu/download/pdf/kutatasiforum/2011jan/PolyakBalazsKF.pdf>

Szellemi Kulturális Örökség Magyarországon.

URL: <http://www.szellemiorkseg.hu/index.php?menu=21&m=nemzeti>

Valuch Tibor (2012): Munkás-társadalom-történet. Közelítések és fogalmi kérdések. In: *Korall Társadalomtörténeti Folyóirat*, 13. évf. 49. sz. OOK-Press Kft., Budapest.

Vercseg Ilona (1997): Közösség. Eszme és valóság In: Tibori Tímea, T Kiss. Tamás: *Közösség, közösségi kommunikáció. I. kötet*. OKKER Oktatási Iroda, Budapest.

Veres László (1989): *Magyar népi üvegek*. Borsodi Nyomda, Miskolc.

Veres László (2006): *Üvegművességünk a XVI-XIX. században*. Miskolc.